

L'OMBRA DELS ANYS

EL FIL D'ARIADNA
114

© 2019 Llibert Ferri

Per les imatges de portada:

- © arxiu familiar Josep Fonte (Llibert Ferri de petit, dinar familiar i bombardeig de la Barceloneta)
- © Hereus de Josep Maria Pérez Molinos (un tren a l'estació de França el 27 de novembre de 1941) i
- © Fons Cuyàs (ICGC) (el canó en la Festa de Sant Miquel)

© Francesc Melcion / *Arx*, per la foto de l'autor

© 9 Grup Editorial, per l'edició
Angle Editorial
c. Mallorca, 314, 1r 2a B · 08037 Barcelona
T. 93 363 08 23
www.angleeditorial.com
angle@angleeditorial.com

Disseny de la col·lecció: J. Mauricio Restrepo

Primera edició: febrer de 2019
ISBN: 978-84-17214-62-3
DL B 2460-2019
Imprès a Romanyà Valls, SA

No és permesa la reproducció total o parcial d'aquest llibre, ni la incorporació a un sistema informàtic, ni la transmissió en cap forma ni per cap mitjà, sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per gravació o altres mètodes, sense el permís previ i per escrit dels titulars del copyright.

Llibert Ferri

L'OMBRA DELS ANYS

**Memòria d'un tram de vida europea
1939-1990**

 Angle Editorial

Taula

Pròleg. Un rescat inevitable	13
Retorn i retirada	17
El carrer de l'Alegria	43
Dies que fugen	85
El setge de Madrid	III
Un país ocupat	135
París-Berlín	179
Veient el que miràveu	213
El retorn de la història	249
Epíleg. El somni i el malson	293
Agraïments	303

A tots els que vaig tenir al meu voltant, que em van fer saber, em van explicar, em van escoltar i em van transmetre: pare, mare, àvia, avi, tietes i tiets, veïns i veïnes. Persones estimades que creien en una vida millor.

Un record especialíssim a la nostra cosina Glòria —que ens va deixar el 2015— i gratitud immensa a la meua germana Tere. Totes dues aficionades a desar fotos, tanta memòria.

«No es cau mai dues vegades al mateix abisme. Però sempre es cau de la mateixa manera, amb una barreja de ridícul i esglai. I desitgem tant no tornar a caure que ens apuntalem, cridem. A cops de taló ens trenquen els dits, a cops de bec ens esmicolen les dents, ens roseguen els ulls. L'abisme està vorejat d'alts estatges.»

Éric Vuillard, *L'ordre del dia*

PRÒLEG

Un rescat inevitable

L'estiu del 2015 el meu cap barrina sobre com rescatar i posar negre sobre blanc la memòria de la gent més estimada, que, per descomptat, també és la meva. Els primers senyals m'havien arribat per mitjà d'un somni en blanc i negre. Un somni premonitori, sobretot perquè, enmig de les imatges oníriques, una qüestió emergeix amb força: si no era jo qui es posava a explicar la història dels meus, qui s'hi posaria? Qui, si no jo? Era inevitable acceptar el repte. Però com posar amb paraules el rescat de la dignitat dels que havien lluitat per una vida millor i havien estat vençuts? Com ho explico? De quin format em serveixo? M'ho demanava amb no poca recança.

D'entrada tot m'empeny a capbussar-me en els records, provocar converses, recuperar algunes —no gaires— pàgines escrites i desades i acaronar fotos amb la mirada. Des de molt endins un pressentiment em diu que encara no sé ben bé què faré però que no em puc fer enrere. Ompló quaderns que queden farcits de notes que hi escric cada dia. Uns quants mots m'assetgen incansablement: lluita, retirada, fugida, deportació, captivitat, venjança, esperança. Veig la figura del Liberto, el meu pare, i de milers de joves com

ell, i de dones grans i criatures que fugen cap a França i queden atrapats entre filats a les platges d'Argelers i Sant Cebrià —que per a mi sempre serà Saint Cyprien—, convertides en camps de concentració. Alguns, com el Liberto, van triar el retorn a la Barcelona ocupada, la ciutat a la qual de bon matí començava a arribar el ressò dels afusellaments al Camp de la Bota. L'exili hauria estat una opció, una possibilitat, però alerta: si la sort es girava d'esquena nord enllà, els esperava l'extermini. La banalitat del mal.

Si assumia que a ells, al meus, els van destrossar la vida, i a mi van estar a punt de robar-me el passat i el present, havia d'acceptar el repte del llarg recorregut que planava sobre les meves neurones i escriure què va passar entre 1939 i 1989: cinquanta anys del segle xx narrats des de racons de la Barceloneta, la Barcelona, la Catalunya i l'Espanya captives del feixisme, i també des de l'Europa de l'est atrapada entre la guerra freda i maldats disfressades d'alliberament. Un dia, sense saber ben bé com, em poso a escriure, i em sorprenent fent de narrador, en primera persona, d'un relat històric que sovint pren el to de novel·la, o potser de reportatge literari. I el fet mateix d'escriure em condueix a associar idees i a recuperar i introduir moments de la nostra història, de la de tot Europa, i també fragments significatius de llibres, de pomes, d'obres de teatre, de pel·lícules.

A més d'incidir en la qüestió «Qui, si no jo?» —que em va empènyer a escriure aquest llibre—, el meu somni en blanc i negre apuntava cap a un racó de la cuina dels meus avis tan entranyable com era el rebost. A la porta —perquè a dins no hi cabia— hi va haver un sac de lleties repenjat uns mesos, mentre s'anava buidant. Calculo la presència del sac

des del 26 de gener de 1939 fins al començament de l'estiu. Fins als dies que el meu pare, el Liberto, va arribar d'amagat a Barcelona després de fugir del camp de Saint Cyprien. Mai no he sabut però si el meu pare va arribar a tastar les lleties d'aquell sac que la Pilar, la meva mare, va arrossegar, primer, pel carrer Mallorca, i l'endemà, travessant la ciutat vençuda i ocupada. I aquí comença aquesta crònica i memòria, teixida amb l'ombra i el soroll dels anys més dolguts i alhora més vius. Anys clau en la construcció de la meva identitat, que va paral·lela a la reconstrucció del meu país.

Retorn i retirada

La primera imatge que tinc de la Pilar quan encara no era la meva mare és la d'una noia morena i esvelta de vint-i-tres anys arrossegant un sac de lleties pel carrer Mallorca el 25 de gener de 1939, el dia abans que els nacionals entressin a Barcelona. La Pilar era tot ella nervi i energia. Una força que sabia combinar amb la tendresa i la compassió. El sac de lleties el va treure d'un magatzem de queviures abandonat quan els republicans fugien i a Barcelona no manava ningú. Ella i l'Anita, la gran de les seves cinc germanes, es van afegir a la gent que empenyia les portes de fusta d'una botiga del carrer Mallorca fins a rebentar-les. Un assalt en tota regla. Se'n feia creus que ella i l'Anita estiguessin fent allò. Van entrar d'estampida per agafar el que poguessin. Hi va haver qui de seguida es va llançar al pernil i als embotits. Sobretot, els homes. Pocs feien cas de la gent gran que anava per terra i demanava auxili enmig d'empentes i trepitjades. L'Anita i ella van aixecar un parell de dones per evitar que l'estampida els passés per sobre. No va poder aguantar tanta bogeria. Es va fer seu el sac de lleties, i l'Anita, una caixa de pots de llet condensada, i es van plantar totes dues a la vorera del carrer Mallorca un cop esquivades les empentes.

Quan hi pensava, quan es veia arrossegant el sac de lleties, esgotada, mig gemegant i sense saber si li quedarien forces per arribar a casa, és quan a la Pilar més li venia al cap el Liberto. Què n'hauria pensat el seu nòvio si l'hagués pogut observar sense que ella ho sabés? Què li hauria dit l'home amb qui festejava des de feia cinc anys —ella en tenia vint-i-tres i ell vint-i-vuit— i amb qui ja s'hauria casat si la guerra no s'hagués posat pel mig? El veia dient-li: «Pilar, dona, calma't. Has fet molt bé d'entrar al magatzem. Tenim tot el dret de buscar menjar quan ens l'amaguen. Ara, asseieu-vos damunt del sac i la caixa. Però no davant d'on hi ha tot l'enrenou. Aneu un parell de carrers més enllà. Us ho poden acabar prenent tot. Sou dues dones soles. Una que vagi fins al carrer Muntaner i demani ajuda a ta mare i a tes germanes».

I així ho va fer: pensant que feia el que el Liberto li hauria dit. El Liberto pensava molt les coses abans de dir-les i de fer-les. Ningú com ell sabia organitzar els moments imprevistos. Però ara era un home absent de qui no sabia res des de feia quatre mesos. Quatre mesos, i el sac de lleties era allà mig buit a tocar del rebost. Havien durat, les lleties. I aquell dilluns 15 de maig de 1939, ja haurien de saber com es faria el racionament obligatori que havien anunciat feia dos dies, però ningú no sabia quan ni on es podien anar a buscar els queviures.

Al migdia ja fa calor, l'estiu s'acosta i venen ganes d'anar als banys. A córrer per la platja, però sense el Liberto, que és com una ombra. Una mirada d'ulls verds que de tant en tant sembla que l'empaiti. Però està perdent la fe de tornar-lo a veure. I no vol que torni a passar com el dia que

una de les rellogades de ca la Paquita, la veïna de la botiga del costat,¹ de cop i volta fa un xiscle i li diu:

—Pilar! Pili! Vols dir que no és el Liberto aquell que ha travessat el carrer Maquinista i ara sembla que va cap al *cuartel*?

El cor li va fer un sotrac, però no, qui havia passat per la cantonada del carrer Maquinista no era el Liberto. Potser hi tenia un retirada. Potser perquè duia roba militar. Però a ella no li entrava al cap que el Liberto, tan net i posat com era, gosés tornar a la Barceloneta fet un perdis amb rampoines de soldat. Passaven les setmanes i en va sentir de tota mena. Que si encara deu ser als camps del sud de França, allà a les platges. O que potser s'ha quedat a casa d'aquells parents que sa mare, la Tereseta, tenia a Figueres. I també podia ser que, com que sabia moure's, era molt llegit i es defensava amb el francès, hagués tirat cap amunt, cap a París. I un dia a la Pilar li van acabar dient:

—Pili, millor que no et facis il·lusions. Ves-te fent a la idea que potser mai més tornaràs a veure el Liberto.

Amagat o fugit amb algú altre per Europa, o potser mort, li diuen. I més coses encara que no tenien solta ni volta, però que la destarotaven. Mort el Liberto? Fugit amb una altra dona? Es resistia a creure-s'ho. Sabia que era viu i que qualsevol dia apareixeria pel carrer Sant Josep, no pas per la cantonada del carrer Maquinista, sinó per la del carrer Ginebra. Com li va prometre l'últim dia que es van veure.

1. Botiga és el nom que rep a la Barceloneta l'habitatge de planta baixa, amb entrada directa des del carrer, amb porticons de fusta i vidrieres. La majoria tenen les dimensions dels anomenats quarts de casa: uns trenta-cinc metres quadrats. Les botigues més antigues tenien rebost i pou.

L'última vegada que es van trobar va ser el 16 de gener. Deu dies abans que els nacionals ocupessin Barcelona. Sempre se'n recordaria. Ell volia fer veure que estava decidit i sencer però ella s'adonava que es trencava. Havien quedat a la vora de la que n'havien dit Caserna Lenin, a tocar de la plaça Espanya. Ja era al vespre i començava a fer-se fosc. La ciutat encara estaria més a les fosques perquè feia dies que no engegaven els fanals per no facilitar els objectius dels avions italians i alemanys. Els altaveus escampaven les cançons i els himnes antifeixistes i gent del carrer i els soldats un cop més els cantaven, però no gaire convençuts. El cants van ser silenciats per l'emissió de *La Palabra*, el butlletí de notícies de Ràdio Barcelona sota el control de departament de propaganda del govern republicà, que ja no podia amagar la derrota. Alguns encara van tenir esma per cridar «No passaran!». Al cap de tres setmanes, amb els nacionals entrant a Barcelona, molts d'aquells soldats travessaven la frontera en retirada mentre els gendarmes francesos els escridassaven. El Paco Mandra, el marit de la Paquita, la veïna de la botiga del costat del carrer Sant Josep, repapat en un matalàs apedaçat en un racó de la cuina i manegant alhora un aparell de ràdio i un ràdio de galena, feia la seva pròpia crònica del que passava a Portbou i a la Jonquera.

—Diuen que estan passant a França més de mig milió de persones. Els gendarmes no tenen on posar-los i els envien a les platges. Criden: «Allez, allez! Au champ! Campo, campo! Argelers! Saint Cyprien! Allez, allez!» Quins pebrots...!

A la Pilar el to teatral del Paco Mandra allà estirat no l'atabalava gens. Més aviat la divertia. I hi havia moments que havia d'aguantar-se el riure. El Paco Mandra no era un mal home però sí un penques i un barrut. Mai no havia treballat i sempre s'havia refiat de la seva dona, de la Paquita, que es guanyava la vida fent de perruquera —a ella li agradava dir pentinadora— tant a casa seva com anant a casa dels altres. Pujant i baixant escales, tot i tenir una cama més curta que l'altra i haver-se d'ajudar amb una aparatosa sabata ortopèdica. Amb tot, la Paquita se l'estimava molt, el Paco, que, al marge de saber-ne molt de ràdios i de tota la tecnologia de transmissions, no tenia cap altra ocupació que la de mantenir ben arreglat el seu bigoti negre i ostentós. Quins tips de riure s'havien fet el Liberto i ella observant el Paco Mandra! El Liberto reia i feia acudits. Tenia un sentit de l'humor fi, i el que més li agradava era repetir un joc de paraules irònic a partir de la cantarella dels venedors de diaris i revistes: *El Papiu...! La Veü...!* Fins que, de cop i volta, podia arribar un d'aquell silencis en què la seva mirada d'ulls verds se submergia i es perdia en la llunyania. I ella no sabia pas ni què dir-li ni què fer.

* * *

Les notícies que arribaven deien que la retirada havia estat caòtica, però la meva mare confiava que el meu pare havia sabut moure's pels camps de concentració de les platges franceses. Se'n sortiria. Per al Liberto havia estat terrible marxar de Barcelona amb un exèrcit derrotat. El moment més dur per a ell va ser acomiadar-se de la Pilar a la plaça

Espanya i, unes hores abans, l'adéu a la seva mare, que seria l'últim. La Tereseta, primer rellogada al carrer del Dr. Giné i Partagàs, a ca l'Engràcia, va ser acollida després a ca la Paquita, al carrer Sant Josep, i atesa per la Matilde, que de fet era la seva consogra. La Tereseta, menuda, d'ulls blaus i de posat sempre rialler i alhora espantadís, va morir pocs dies després de l'entrada dels nacionals, mentre el seu fill travessava la frontera. Potser millor que no sabés que sa mare havia mort, perquè el Liberto s'hauria trencat encara més. I li hauria costat més refer-se per començar a rumiar possibles sortides a la situació. Sembla que el Paco Mandra li estigui llegint el pensament a la Pilar:

—No t'has d'amoïnar, Pili. El teu xicot és un home intel·ligent. Sabrà com tornar a casa.

El Paco Mandra repartint bons auguris amorrat a les seves ràdios un dia de maig de 1939 quan acaben d'anunciar el racionament obligatori? Potser sí que tot s'estava apaivagant en els petits espais del dia. Després de tres anys terribles.

* * *

Des de mitjan 1937 la Pilar, la Matilde (la seva mare), el Juan (el seu pare) i les seves quatre germanes (l'Anita, la Juànita, la Vicenta i la Maria) havien estat vivint fora de la Barceloneta, fugint de les bombes. Quan va començar la guerra no sabien què eren els bombardejos ni es feien cap idea de les explosions. Des de la ràdio del Paco Mandra recomanaven marxar del barri. La Barceloneta era un objectiu estratègic de primera línia on els avions de Hitler i de Mussolini al servei de Franco farien més atacs. A la Barceloneta hi

havia el port amb les drassanes i els dipòsits de la Campsa, el Vulcano, la Maquinista, els Gas i l'estació de França. El meu tiet Quimet, que llavors era el nòvio de l'Anita, no era partidari de marxar del barri a corre-cuita i es va empescar un sistema de protecció que consistia a posar-se sota els matalassos just sentir les sirenes. Però les primeres explosions li van fer veure que els matalassos no protegien de la metralla ni d'un pis que s'ensorra. Llavors va ser quan una colla de veïns del carrer Sant Josep van decidir que calia trobar un refugi, i que tot just es desapareixin les sirenes de les alarmes aèries tothom havia d'anar cap a casa de la Paquita i del Paco Mandra. «Tothom a ca la Paquita!», era la consigna. L'edifici era de parets fortes i la part de baix de tot de la botiga, on hi havia la cuina i la comuna, de fet era un soterrani. Aquells dies d'amenaça de bombardejos, la por i l'angoixa podien acabar provocant escenes còmiques i tips de riure. Sobretot quan el Paco Mandra, tot escarxofat al matalàs amb les ràdio de galena i els auriculars, anava fent la saragata:

—Ja surten de Mallorca! Aviat sentirem els motors!

I qualsevol soroll, una porta que grinyolava o la remor de l'aigua de la comuna, podia provocar un sobresalt. I tot seguit les riallades que són filles de la por. L'alarma passava i tothom se sentia alleujat, fins que la visió dels primers edificis ensorrats i trinxats per les bombes,² amb desenes de

2. Els bombardejos aeris a la Barceloneta entre el 1937 i el 1939 van destruir desenes de cases. Un dels carrers més afectats va ser el de l'Alegria, on van desaparèixer els edificis dels números 7, 9, 11, 13, 15 i 17. D'altres, com el 25 i el 27, van quedar mig derruïts. A la plaça de la Font, la plaça del mercat, es van ensorrar les cases dels números 2, 4, 6, 8, 10, 12 i 14. Entre el 9 de febrer de 1937 i el 25 de gener de 1939 hi va haver a Barcelona cent quaranta atacs aeris italians i alemanys que van causar 2.428 víctimes, la majoria entre la població civil.

cadàvers recuperats i arrengrerats a les voreres, va deixar el veïnat aterrit i va esvair totes les esperances posades en el soterrani de ca la Paquita. I la Pilar es va dir: «Aquí no hi baixaré més». També es va prometre no tornar a dormir a casa i anar a passar la nit al refugi de l'estació de França. La Paquita s'hi va afegir, i cada dia, en fer-se fosc, totes dues, proveïdes d'una flassada i un farcell, se n'hi anaven. Va dormir al costat de la Paquita fins que un dia al carrer Sant Josep es va presentar la María, una cosina del mateix poble castellà de l'avi Juan. Vivia al carrer Muntaner en un pis de més de cent cinquanta metres quadrats que li havia deixat d'herència el senyor per a qui havia estat fent de minyona un grapat d'anys.

—En mi casa estaréis protegidos hasta que acabe la guerra. Lo único que no hay gas y el carbón es escaso, y mejor que vengáis a hacer la comida a la Barceloneta.

I cada dia l'àvia Matilde feia la caminada d'anada i tornada del carrer Muntaner al carrer Sant Josep, tota carregada, molts dies protegint-se dels bombardejos, mentre el seu marit, l'avi Juan, cap de tren de l'MZA, havia d'esquivar de tant en tant els atacs aeris feixistes contra els combois republicans. El mateix dia que els nacionals entraren a Barcelona la María els va despatxar. Quina farsa havia estat tot plegat! Els va anar a buscar fent-los la gara-gara, oferint-los aquell pis enorme del carrer Muntaner, invocant com de perillós era quedar-se a la Barceloneta amb la mà de bombes que hi queien buscant la Campsa, el Gas, La Maquinista o el Vulcano. Però la María el que de debò volia no era protegir la família sinó protegir-se ella mateixa i el seu patrimoni. No les tenia totes. Havia evitat que les patrulles

de control primer i les milícies després ocupessin aquell pis tan gran, gairebé buit, i hi posessin a viure gent de la seva o famílies desplaçades. El seu marit, un capità dels Mossos d'Esquadra, no va poder suportar els tripijocs i les maldats de la María i un dia que anava mig torrat va anar de poc que no la tirés daltabaix del balcó. La Pilar, la Matilde i les altres germanes ho van impedir. La María va continuar fent el paperot per protegir el seu pis, però mai no va perdonar la humiliació a la qual l'havia sotmès el mossos d'esquadra, que després seria un fugitiu. En entrar els seus, els guanyadors, la María es podia permetre despatxar-los a tots. Fer-los fora amb tota mena de retrets i burles mentre l'àvia Matilde, l'avi Juan i les seves cinc filles posaven els farcells i les màquines Singer en un carretó que havien trobat abandonat en un xamfrà del carrer Provença.

—¡Fuera! ¡Iros con vuestras máquinas a trabajar a la Barceloneta! ¡Sois rojos y no os merecéis otra cosa...!

La Pilar va agafar el sac de lleties. Pesava molt i sabia que hauria de portar-lo un cop més a rossegons, perquè no hi cabia al carretó, però s'estimava més quedar baldada que no pas deixar les lleties a aquella bandarra que continuava maltractant-los des del balcó estant, dient-los rojos i cantant els himnes feixistes amb el braç enlaire. Carrer Muntaner avall les cordes que lligaven les màquines Singer s'afluixaren, el calaixos lliscaren, van caure i van anar al mig del carrer just arribar a la ronda de Sant Antoni, davant mateix del bar La Principal. Un munt de botons, sedalines, agulles, didals i peces de recanvi salten i s'escampen per les llambordes i també van a parar entre les vies del tramvia. I tots set es posen a buscar i a recollir aquell material de

treball que sembla voler fugir com empaitat pels himnes que la Maríia havia cantat des del balcó. I com alertats per la cridòria patriòtica d'aquella estranya cosina, uns quants uniformats, falangistes de camisa blava i requetès de boina vermella els diuen que s'afanyin, que ja n'hi ha prou d'ocupar el carrer i de furgar entre les llambordes i les vies del tramvia. Que s'acosta un comboi militar i li han d'obrir pas. I marxen tots set donant per perduda una bona part de botons, agulles i peces de recanvi de les Singer. «Malaguanyat, malaguanyat...», repeteix l'àvia Matilde mentre s'allunyen.

* * *

Ja feia unes quantes setmanes que havien entrat i la Pilar encara no s'havia tret de sobre l'esglai en veure passar aquells païos de camises blaves i boines vermelles i sentir els himnes pels altaveus, a la cantonada i a dins del *cuartel*. En moments així és quan més es recordava del Liberto. Es mirava el *cuartel* i s'enyorava de quan hi havia els soldats. Quan tenia setze anys va festejar uns mesos amb un corneta. Va ser abans de conèixer el Liberto. Va ser un amor platònic. Gairebé no parlaven i es veien de resquitllada a la cantonada. Però ella el reconeixia quan tocava diana de bon matí o feia el toc d'oració al capvespre. El militars van marxar del *cuartel* quan la República va decidir posar-hi la Guàrdia d'Assalt: eren més de confiança. Ara els guàrdies que ella recordava d'abans del 19 de juliol eren morts, fugits o a la presó. La Pilar procurava no passar pel carrer Maquinista, per davant de la porta principal del *cuartel*, per no ensopegar amb els escamots feixistes. Sabia que no

hi havia de passar a les hores que pujaven o baixaven la bandera i tocaven l'himne, perquè obligaven la gent a aturar-se i saludar amb el braç enlaire.

Però l'oncle Joan no era tan primmirat i el cerimonial el va enxampar. Amb tot, ell, un home ferm de Maó, va decidir que no s'aturava ni aixecava el braç, i, a bon pas, va enfil·lar escales amunt cap a casa, al tercer pis del número 20 del carrer Atlàntida. Els falangistes i els requetès van veure com s'escapolia, van esbrinar el pis on vivia i el fill de *doña* Joaquina —una mestra de dretes a la qual el veïnat sempre va protegir— va decidir que ell mateix comandava l'expedició. L'oncle Joan era sabater, arreglava calçat i en feia a mida i sempre tenia la porta de casa oberta. I quan el grup hi irromp la seva dona, la tia Pilar, i la seva cunyada, la tia Vicenta, l'estan ajudant a enllestir uns encàrrecs. El fill de *doña* Joaquina se li acosta i l'escriu:

—¡Levántese y quítese les gafas!

—Però per què? —diu l'oncle Joan—. Què els he fet jo de dolent a vostès? —els demana. La resposta és un cop de puny que deixa l'oncle Joan estabornit a terra. Després puntades i més puntades de peu. La tia Pilar i la tia Vicenta els diuen que prou, per l'amor de Déu. Ploren i imploren a aquells joves d'encara no vint anys i ells les amenacen:

—¡Cállense, que podemos seguir con ustedes dos aunque sean mujeres!

I per rematar la feina es treuen les porres i s'hi fan a cops. Amb prou feines la Pilar i la Vicenta poden aixecar-lo i asseure'l. A l'oncle Joan la sang li cau a raig per la cara mentre les amenaces i els insults ressonen escales avall.

—¡Ya lo saben: cuando se iza o se arria la bandera y sue-

na el himno de España todo el mundo firmes y saludando brazo en alto!

Doña Joaquina va fer un simulacre de disculpes i alhora d'exculpació del seu fill, tot insinuant que no se'n parlés més:

—¡Ay, este hijo mío que impulsivo que es, por Dios! Pero claro, con las cosas que han pasado y con lo que habrá tenido que ver. Pero ahora lo mejor es dejar correr todo esto y ser buenos vecinos.

La Pilar es va proposar no trobar-se mai més de cara aquella dona i així no haver-la de saludar. La fastiguejava, aquella dona. Mai no se l'í'n va anar del cap la cara embotornada i el cos ple de blaus de l'oncle Joan. *Doña* Joaquina la fastiguejava tant com la María del carrer Muntaner. Posada a suportar feixistes va aguantar millor —com és la vida!— els soldats alemanys que, sabent que tenien màquines, els van portar una bandera perquè la cosissin. La necessitaven l'endemà per lluir-la en una desfilada. Va ser uns quants dies després d'entrar els nacionals. Algú o altre va adreçar aquells homes de la Legió Còndor a les noies de la Matilde, que tenen màquines Singer perquè són broadores i modistes. Una bandera enorme, que no s'acabava mai, amb l'esvàstica al mig, és clar. I era la part més estripada, la que calia cosir i sargir més. L'Anita, la Juanita, la Vicenta i la Pilar s'hi posen i s'hi passen tota la nit. El Juan, son pare, no parava de rondinar veient aquella esvàstica allà al mig de la cuina de casa seva i les seves filles cosint-la. La Matilde agafa el timó de la família i adverteix el seu marit que l'endemà a mig matí tornaran els soldats alemanys a buscar la bandera, i que se'n vagi a escampar la boira si no vol fer-se mala sang. Que ja es

cuidaran de tot ella i les noies. La Matilde li diu enrabiada al Juan:

—Encara la ballarem! I què havíem d’haver fet amb la bandera? Fotre-la a mar? Ens ha passat de tot aquests anys, però ens n’hem sortit tots junts. Si ara cal cosir la bandera de Hitler, la cosim i prou.

Que l’àvia Matilde hagués dit fotre-la a mar referint-se a la bandera expressava en el fons el que li hauria agradat fer. Però l’instint de protecció s’imposava. La Pilar estava segura que si el Liberto s’hagués trobat enmig d’un merder com aquell de la bandera nazi s’hauria avingut amb les maneres assenyades de la seva sogra Matilde. Sempre s’havien entès bé, i ella deia que el Liberto era el seu gendre preferit. Tornarà. Tombarà un dia d’aquests per la cantonada del carrer Ginebra i abans haurà anat a can Lluís, a la merceria, a demanar-li al senyor Lluís que li faci els avals perquè no el tanquin quan es presenti a la depuració. Els alemanys van quedar molt satisfets per aquell cosit de fil negre, vermell i blanc tan polit que gairebé no es notava, i que deixava l’esvàstica a punt de desfilada. Abans d’anar-se’n els soldats de Hitler els van agrair la feina amb un grapat de pots de llet en pols.

* * *

Mitja tarda de final de juny de 1939. El Liberto, el meu pare, va cap al carrer Sant Josep. Si hagués de narrar aquest moment amb les tècniques de teatre que havia après al CADCI i al Casino Republicà, el Liberto mateix podria haver dit això: un home jove i esprimatxat avança pel pas-

seig Nacional i es disposa a tombar pel carrer Maquinista. Duu uns pantalons blaus, descolorits però nets i de la seva mida. De fet són la part de baix d'una granota de mecànic retallada però no estripada. Gastada però no pas feta malbé, i amb les vores ben cosides. S'ajusta els pantalons amb una corretja de cuir d'innegable origen militar, tot i que cap ensenya el delata. El caqui de la camisa està tan descolorit com el blau de la granota. De la camisa, que duu arremangada per sobre dels colzes, també han desaparegut els suports dels distintius militars. Porta espadenyes d'espert noves de trinca i lligades amb vetes. Han passat cinc mesos des que la retirada el va empènyer a la platja de Saint Cyprien perquè Argelers ja era ple de gom a gom.³ A ell i a altres fugitius, els funcionaris francesos els van ordenar ajudar els gendarmes a reforçar les filades del camp de concentració. L'esperaven quatre mesos vivint atrapat entre el mar, la sorra i les tanques de filferro. Els dies clars i assolellats hauria de conviure amb l'escalf i una imatge que era com una obsessió: lluny, però no tant, la platja s'acaba i es fon amb el cap de Creus. Una imatge que li diu que allò d'allà és el seu país i on viu la seva gent. Malviu, maldorm i menja el que pot en companyia dels pensaments, dels records i

3. El govern francès va obrir el camp de Saint Cyprien el 8 de febrer de 1939. Va ser clausurat pel govern col·laboracionista de Vichy el 19 de desembre de 1940. Es calcula que hi van ser internades unes noranta mil persones, entre militars republicans, població civil i membres de les Brigades Internacionals. També es van obrir camps a Ribesaltes, el Barcarès, Bram i Gurs. Sobre els camps de concentració de la retirada republicana s'han fet pocs estudis, tant a Espanya com a França. No han tingut, ni de bons tros, el seguiment dels camps de l'Holocaust. Sobre les condicions de vida al camp d'Argelers i les seves conseqüències, és important l'estudi de la psicòloga clínica i psicoanalista Anna Míñarro: «Camp d'Argelers: el rastre (rostre) de la violència».

potser de l'amabilitat d'algun funcionari francès capaç de donar alguna notícia.

Cada dia els seus dits havien acaronat la seva altra obsessió, el tresor que podia obrir-li la sortida del camp: l'anell de diamantets heretat del seu pare que, pensa ara, potser li va deixar com qui dona un bocí de llibertat. I es capfica dient-se que potser caldrà vendre'l per aconseguir sortir de Saint Cyprien. Els contactes més fiables li diuen que el millor que pot fer és tocar el dos d'amagat, travessar la frontera i tornar a territori espanyol. Tornar a Espanya és perillós, li diuen uns altres. No seria millor anar cap amunt, cap a París? No. Els seu pronòstic intuïtiu, que ni ell mateix sap d'on surt, aquell instint que li arriba per sorpresa, li diu que aviat esclatarà la guerra a Europa i que els alemanys ocuparan França. No. La solució és Barcelona un cop passats els mesos més ferotges de detencions i afusellaments. El bon temps l'ajudarà a la fugida per sota les filades. Primer cap a Cotlliure, després Portvendres i Banyuls. Uns dies amagat per un pagès a Cervera de la Marenda abans de passar a Portbou, on un altre pagès farà que el portin enmig de sacs en un camió fins a Figueres, on una altra gent de fiar l'acull unes setmanes perquè es refaci i després el duran fins a Girona. I a Girona un altre camió el portarà fins a Barcelona, i passat el migdia el deixarà a tocar del Pla de Palau. Enfila cap a la Barceloneta. Allà l'esperen.

Avança pel carrer Maquinista en direcció al número 36, can Lluís, la merceria. No resisteix la temptació de mirar la seva figura, que es reflecteix al vidre d'un dels aparadors. I tant que n'està, de prim. Molt més que quan va sortir de Barcelona fa cinc mesos. Els senyor Lluís i la senyora Amèlia

l'abracen a la rebotiga. L'home li diu que li tramitarà els avals, com li va prometre a la Pilar els dies de la retirada. El senyor Lluís sap que el Liberto és un home de principis i que va fer el que va poder per evitar que els de la FAI requisessin la merceria els primers dies de la guerra. «Preteneu col·lectivitzar una merceria que la porten un matrimoni i la cunyada, que mai s'han estat de fiar i fer favors als veïns? Us heu tornat bojós?», havia deixat anar als més assenyats del comitè.

En acabar de parlar amb el senyor Lluís no li ha costat gens deixar enrere el carrer Maquinista, enfilat cap al carrer Atlàntida i anar a trobar el carrer Ginebra. El carrer Maquinista mai no li ha agradat. Sap que els llums i els aparadors del comerços amaguen l'ànima espessa d'un carrer que més que una travessia és un carrer travessat. D'aquelles coses de la vida que se t'entravessen. Un carrer que té com a missió principal connectar els *tinglados* del port amb la Maquinista, aquesta fàbrica que tothom al barri en diu «la Marítima». Per això el carrer Maquinista té vies de ferrocarril, com les de les estacions, per on passa un tren de càrrega dos o tres cops al dia. Sí, un tren passant pel mig del carrer, a mig metre de les voreres, i paralitzant la vida. En canvi, el carrer Ginebra convida a respirar i a esplaiar-se. Hi passen els camions carregats de carbó de coc que van a farcir les calderes del Gas, però és una via ampla, que porta a la sortida del barri i des d'on es veu l'estació i se senten els clàxons dels trens. Però sobretot li agrada el nom del carrer: Ginebra. L'associa amb la llibertat. Ginebra és la neutralitat suïssa, la Societat de Nacions, la gent que vigila els drets de la persones i dels pobles. Ginebra és una ciutat refugi que dona nom a un carrer de la Barceloneta pel qual

ara camina seguint la voravia. Ja ha arribat a la cooperativa El Segle XX, «El Siglo XX», tomba i entra al carrer Sant Josep. La mirada se li'n va cap a un grup, la majoria dones joves, que ha tret cadires al carrer just a l'alçada del número 10, i sembla que tinguin ganes de riure. En busca una amb la mirada però no la veu, no hi és. Fins que una de les que hi són ha girat el cap i el descobreix. Se'l queda mirant, l'assenyala a i diu cridant:

—Voleu dir que aquell que ve per la cantonada no és el Liberto? I tant que ho és! Pilar, Pili! Surt! El Liberto ha tornat!

* * *

Ha saltat d'una revolada del pedrís de dins de casa i s'ha plantat davant d'ell, immòbil. La Pilar, la morena d'ulls negres, no sap si riure o plorar davant el noi de pell pigada i ulls verds que l'agafa de les mans i se l'acosta. Tenen al voltant mig veïnat mirant-los, cridant i rient i avisant els dels balcons que el Liberto ha tornat. S'han abraçat però no s'han petonejat. Sempre ho havien fet d'amagat, com festejaven totes les parelles abans de la guerra. Ella li diu que sa mare, la Tereseta, va morir el febrer i ell mou el cap dient-li que ho sap perquè ja ha parlat amb el senyor Lluís i la senyora Amèlia. Pensa què més li pot dir, i li explica l'últim dia al carrer Muntaner al pis de la María, i com ella i l'Anita es van endur a rossegons el sac de lleties i els pots de llet. No li pregunta què hauria fet ell si hagués pogut entrar en aquell magatzem. Tant que l'havia amoïnada el que ell podia haver fet o pensat, i ara que el té al davant ja no el preocupa.

El veu tan prim! Però no l'hi diu. I ben mirat, i tenint en compte tot el que deu haver passat al camp, ha aparegut pel carrer Sant Josep gairebé fet un dandi d'estiu. El Liberto té això. Està la mar de guapo només amb els camals ben posats d'una granota blava i una camisa caqui descolorida, potser esquifida, però ben arremangada. Necessita fer-li arribar tot el que ell no va poder veure des que va marxar el 16 de gener: els carrers de la Barceloneta plens de matolls, d'uns herbots altíssims que havien crescut entre les llambordes durant els mesos que el barri va estar pràcticament deshabitat. I com els últims bombardejos van fer malbé les portes de fusta. Totes esbotzades. I també les vidrieres de totes les botigues del carrer. La caserna de davant també la van tocar, el *cuartel* està mig en ruïnes. Millor no passar-hi pel davant a l'hora que baixen la bandera i hi toquen els himnes. El fill de *doña* Joaquina li va clavar una panadera a l'oncle Joan per no haver-se aturat, i, en canvi, els soldats alemanys els van donar pots de llet en pols per haver-los cossit l'esvàstica...

A la Pilar li costava deixar de parlar, i mentre parlava li costava mantenir la mirada. El meu pare sí que la mirava fixament i no podia evitar que li vingués al cap el dissabte xafogós que va esclatar la guerra, que havien anat a passar el dia a les Planes. Ella es va enfilars en un arbre com li agradava fer. I després uns amics els van fer una fotografia, tots dos ajaguts a la gespa. Podien dir que eren feliços. Felicitat era una d'aquelles paraules que semblava que ningú gosava dir. A ell li costava pronunciar aquell mot que tant sortia a les escenes d'amor de les pel·lícules. Potser li costava perquè esmentar la felicitat podia ser una manera d'es-

pantar-la. De fer-la fugir. Les expectatives sempre porten decepcions. Estrany i potser rar, oi, el Liberto? Republicà, catalanista, socialdemòcrata. I un apassionat de la llibertat, com son pare.

* * *

El seu pare, Joan Baptista —que li agradava fer-se dir Batis-te, ometent la «p» i fent sonora la «e» final, com molts ho escrivien—, fuster de professió, treballava pel seu compte i pagava bé els ajudants. Tot un llibertari liberal. Tant que ell i la Tereseta es van casar pel civil en temps que gosar fer-ho representava haver de renunciar per escrit a la fe catòlica i inscriure's com a apòstates. No van batejar els seus tres fills, però sempre els van dir que si potser sentien cap rampell espiritual que ho expliquessin. Que ells, com a pare i com a mare, els escoltarien i, si volien, podrien batejar-se. A la noia, la gran, la Conxita, se la va endur l'epidèmia de grip de 1918 i per a ell, que encara no tenia vuit anys, la mort de sa germana va ser un daltabaix. La Conxita era riallera i tendra i no es podia creure que no la tornaria a veure. Sempre li havien dit Conxita tot i que estava inscrita civilment com a Concepció, no pas l'advocació de la Mare de Déu, sinó la invocació al concepte. Com Liberto estava associat a llibertat i Benvingut, com li havien posat al fill petit, al sentit d'arribada i estimació.

I va ser el buit deixat per la Conxita, amb aquell enyorament que de tant en tant el capbussava en llargs silencis, el que potser va empènyer el Liberto a recordar als seus pares la possibilitat de poder-se batejar. Tenia disset anys. El Ba-

tiste i la Tereseta compleixen el que havien dit i li busquen un padrí. Algú que sent creient sigui alhora un home de pau, de justícia i de llibertat. I el meu avi Batiste parla amb el seu amic Manuel Bertran Oriola, un jove poeta catòlic, nascut a Cardona i criat a Gràcia, treballador del Vulcano, on tothom l'estima més enllà de les creences, i li diu si vol ser el padrí del seu fill Liberto. El bateig va ser a l'església de Sant Miquel del Port acompanyat dels pares i els amics. «Estranya, oi, la nostra família?», li deixava anar de tant en tant el Liberto a la Pilar. Ell sempre se'n sentiria orgullós i li agradava repetir:

—El meu pare era llibertari. Però sobretot era un gran liberal.

No trigaria a patir l'absència d'en Batiste, d'aquell menestral afiliat a la CNT. Un pare de cor ample i ànima enorme. La meva àvia Tereseta aniria a pitjor de la malaltia neurològica degenerativa que sovint li provocava convulsions i l'empenyia a caminar i a moure's a saltirons per no caure. El tiet Benvingut, el fill petit, va haver d'entomar molta angouxa, i en molts moments la ràbia el va arrossegar cap a ideals extrems. El Liberto sempre va procurar mantenir l'equilibri tant de les idees com dels fets. Detestava la gent sectària i fanàtica. La persona està per damunt de tot: per descomptat, per damunt del mal govern i de l'abús de poder. No aconseguiria, però, treure's de sobre aquella sensació d'haver estat castigat per la vida. Havia tingut una família excepcional, però empaitada des de sempre per un no sabia què de fatal i malastruc. Li havia tocat viure uns moments en què la història semblava decidida a esclafar els més dèbils i a debilitar els que encara tenien forces i estaven disposats a

encarar-s'hi. I sovint, sense adornar-se'n, aquells moments d'absència i de mirada aparentment perduda en el no res se li repetien. No sabia ben bé si eren una mena de refugi que el protegia o una fugida que l'afeblia. No sabia d'on sortia aquella immensa tristor, però s'ensumava que la duia a dins des de feia molt.

El Liberto es va formar al CADCI, el Centre de Dependents, com la majoria en deien. Tota una universitat d'oficis a l'abast dels fills de famílies treballadores amb ganes de sortir de la ignorància i d'obrir-se a la vida i al coneixement. Va aprendre comptabilitat i tècniques comercials. I com interpretar la notícia d'un diari i defensar-se en francès. Després, al Casino Republicà del carrer Baluard va fer algunes passes en el teatre. I va ser al Casino on es va fixar en la Pilar i la va treure a ballar. Va ser un diumenge d'estiu de 1934, quan les primeres notes del xarleston encara feien embogir, i a «Begin the Beguine» de Cole Porter li quedaven uns quants mesos perquè fos popularitzada per Xavier Cugat. Sabia totes aquestes coses perquè era un apassionat de la música. Tant com ella, que quan es deixava anar sempre algú altre li deia que era un *torbellino*. La Pilar sempre disposada a xerrar, a fer, a moure's. Sempre cap enfora. A ell més aviat se li feia inevitable pensar, analitzar, proposar. El Liberto sempre cap endins. I tots dos coincidint a l'hora de fer-se un innocent però sorollós fart de riure observant la primera cosa estranya que passava per davant. S'havien trobat perquè els seus orígens no estaven tan allunyats.

* * *

El Juan i la Matilde no havien estat tan atrevits com en Batiste i la Tereseta, però sempre van tenir clar que les seves filles no anirien ni a fregar escales, ni al safareig a fer la bugada, ni a una fàbrica a posar pots de vidre a dins de capses de cartró, passant fred a l'hivern i suant la cansalada a l'estiu. Es guanyarien la vida cosint a la màquina. Serien brodadores o modistes, i s'hi dedicarien sense moure's de casa. Només tractarien amb altres a l'hora d'anar a buscar la feina o d'entregar-la. No els havien pogut donar estudis però havien après el que calia, primer a les monges del Torí i després a Las Damas. I quan de jovenetes van començar a aprendre a fer anar la Singer, una senyoreta les venia a buscar cada diumenge i se les enduia, a elles i altres noies del barri, a passejar per Barcelona, a explicar-los els llocs històrics i a ensenyar-les a comportar-se, a parlar, a moure's, a combinar la roba. A allunyar-se d'aquelles altres noies que parlaven a crits i deien disbarats. Ja ho deia l'àvia Matilde, que no hi havia cosa pitjor que una dona ordinària.

* * *

Al Liberto li va costar molt parlar de Saint Cyprien amb la Pilar. Dels quatre mesos malvivint entre tanques i filferros, i de la temptació de vendre's l'anell. Se li feia difícil posar en paraules el dia a dia de la retirada de Barcelona fins a la frontera, quan s'havien de protegir dels avions italians i alemanys que sobrevolaven les columnes de fugitius, militars i civils per metrallar-los. El fred, la neu, el fangueig, la fam. Tothom arrossegava carretons i farcells. Criatures i gent gran que jeien a terra plorant perquè no podien més.

I la impotència de no saber què fer quan algun queia desmai, mig mort. Els que es morien procuraven dur-los fins al cementiri del poble de més a la vora. Li costa reviure l'angoixa de la retirada però encara li costa més endinsar el pensament en la seva retirada íntima i personal. Inconfessable, potser. Terrible haver d'enfrontar-se a aquelles setmanes d'incertesa del març i l'abril de 1938 viscudes des de la seva unitat de la província de Múrcia, on va ser enviat quan van cridar la seva lleva. Sabia que els alemanys i els italians no paraven de bombardejar Barcelona perquè a l'oficina de l'estat major on estava destinat tenia accés a la radio. Però ignorava què podia estar passant. Fins que va decidir que calia tornar a Catalunya, abans que els nacionals arribessin al Mediterrani i partissin en dos la zona republicana. Si hi arribaven i ell ja era a Barcelona, sabia que, almenys, podria passar a França. Va tenir una idea que li va funcionar, tot i que després hauria volgut que mai no se li hagués acudit. Que aquell pensament mai no hagués existit. El Liberto es jurava que d'allò de Múrcia mai no en parlaria.

* * *

Li tocava presentar-se a la depuració. Tot i els avals tramitats pel senyor Lluís, havia d'anar a la comandància d'ocupació de Barcelona cada cop que rebia una citació. Després ja només hi hauria d'anar la data que li indicava el paperam quan l'hi segellaven. Necessita espais de silenci impossibles de trobar vivint rellogat a ca la Paquita, dormint a la mateixa habitació on va morir la seva mare. Ana-

des i tornades buscant feina i finalment trobant-ne com a corredor de fulles d'afaitar. La Pilar se'l mira cada dia una mica més fixament però no gosa explicar-li segons què. Com ara que ha sentit dir que refaran els pisos d'una de les cases bombardejades del carrer de l'Alegria i que s'hi podrà entrar a viure en dos anys. No vol amoïnar-lo parlant-li de pisos quan el veu organitzar les rutes comercials. El temps que li queda devora *El Noticiero Universal*, el *Ciero*, com abans de la guerra *La Publicitat* i *La Rambla*, malgrat que sap que la censura barra el pas a la realitat.

Fins que el 23 d'agost de 1939 arriba el preàmbul del daltabaix: Hitler i Stalin pacten repartir-se Europa oriental. El Pacte Mólotov-Ribbentrop. El Liberto no deixa d'anar a parar l'orella a la ràdio del Paco Mandra. No hi té mala relació, però no se li escapa que és un home cada cop més alterat i atemorit. La Matilde li ha explicat que, al cap de poc d'entrar els nacionals, es van plantar al mig del carrer ell i el Pepe Uva, un paio d'allò més estrambòtic, tots dos braç enlaire cantant el «Cara al sol». I el Paco Mandra es va desfer en compliments quan aquells quatre soldats alemanys van anar a recollir la bandera amb l'esvàstica recosida. Ara les esvàstiques s'agermanen amb la falç i el martell i treu el cap allò que uns quants, no pas molts, es temien els últims dies de la guerra. El Liberto s'ensumava que els soviètics no jugaven prou net:

—Stalin va precipitar la batalla de l'Ebre sabent que la perdriem. Tant se li'n donava que guanyés Franco. Ell volia acabar la nostra guerra i començar a pactar amb Hitler.

El meu pare torna a regirar el *Ciero* però d'aquest dimecres 23 d'agost ja no en traurà res més. Haurà d'esperar nou

dies fins divendres 1 de setembre, quan Hitler entra a Polònia i l'endemà anglesos i francesos li lllancen un ultimàtum. ¿El primer ministre Chamberlain i el seu viscós ministre d'Exteriors lord Halifax es pensaven que si sacrificaven la República espanyola i lliuraven després Txecoslovàquia i Àustria, mai no arribaria aquell moment? Ja havia arribat. Però un cop Hitler i Stalin s'havien repartit Europa oriental vindria el que en dirien «la guerra de broma». Francesos i alemanys que es miraven de reüll per damunt de les línies Sigfrid i Maginot. Ni ofensives, ni ocupació de territoris, ni bombardejos. Semblava que la guerra de debò no havia d'arribar mai. Fins i tot hi havia qui creia que potser ho acabarien arreglant. La broma, però, va durar poc.